

3.

SÉRHVER UNNINN SIGUR

VERÐUR NÝR AFLGJAFI

Kaflar úr landsfundarræðu 1943
(Morgunblaðið 18. júní 1943)

Ég kem þá að sjálfstæðismálinu. Ég þarf ekki að ræða hin merku spor, er stigin voru á Alþingi 1940 og 1941. Um þau voru allir sammála.

Sú eining ríkti raunar að minnsta kosti á yfirborðinu á vorþinginu 1942. Þá tóku allir flokkar þátt í því að kjósa stjórnarskrárnefnd, sem skyldi undirbúa málið í hendur sumarþingsins, sem koma átti saman að afloknum kosningum 5. júlí, í því formi, að á sumarþinginu yrði hægt að samþykkja nýja stjórnarskrárbreytingu um stofnun íslensks lýðveldis og kosning ríkisforseta, stjórnarskrá, sem svo endanlega yrði samþykkt á haustþinginu er kæmi saman að afloknum síðari kosningum, sem voru 18. og 19. október síðastliðinn. Gerðu allir flokkar þetta mál þannig að sínu stefnumáli við kosningarnar 5. júlí. En á sumarþinginu 1942 varð, eins og ég áðan gat um, ágreiningur um málið, og tel ég mér skylt að gera nokkra grein fyrir því, er þá skeði.

Tilmæli Bandaríkjanna

Það mun hafa verið 26. júlí síðastliðinn, að einn af vandamestu mönnum Bandaríkjanna, Harry Hopkins, kom hingað til Íslands. Hann átti tal við mig og skýrði mér frá skoðun Bandaríkjanna á sjálfstæðismálinu, en ég skýrði honum hins vegar frá skoðun okkar Íslendinga á því máli. 31. júlí bárust mér svo skilaboð frá stjórn Bandaríkjanna gegnum sendifulltrúa þeirra hérna í Reykjavík, þar sem farið var fram á, að Íslendingar frestuðu að taka endanlegar ákvarðanir, eða stíga lokasporið í sjálfstæðismálinu þar til eftir árslok 1943. 4. ágúst kom Alþingi saman og skýrði ég því þá þegar í stað á lokuðum fundi, frá hinu nýja viðhorfi í málinu. Ég fór fram á að skipuð yrði átta manna nefnd, tveir úr hverjum þingflokki, til að ræða málið. Var nú tekið til óspilltra mála og hinn áttunda ágúst sendi ég stjórn Bandaríkjanna skýrslu um skoðun Íslands í málinu. Var meðal annars skýrt frá því, að Alþingi hafi tvisvar sinnum, 1928 og 1937, ákveðið að slíta öllu sambandi við Dani, strax og sambandslagasamningurinn heimilaði, og að ákvörðunin um stofnun lýðveldis hefði að baki sér, ekki aðeins alla flokka, heldur og alla þingmenn. Ennfremur að það sé skoðun íslenskra fræðimenna studd af heimsfrægum erlendum fræðimönnum, að Íslendingar hafi nú, vegna vanefnda Dana á samningnum, tvímælalausan rétt til þess að slíta öllu sambandi við Dani nú þegar. Þar segir ennfremur:

Vakin skal athygli á því, að 17. maí 1941, lýsti Alþingi því yfir einróma, að það teldi Ísland hafa öðlast rétt til fullra sambandslita við Danmörku og það vildi að stofnað yrði lýðveldi á Íslandi, jafnskjótt og sambandinu við Danmörku verði formlega slitið. Dessar ályktanir höfðu þannig verið gerðar og birtar opinberlega áður en hvernd U.S.A.

á Íslandi kom til tals. Þessar ályktanir voru tilkynntar stjórn Dana formlega stjórnarleiðis.

Og loks segir, að það sé:

"Enda frumréttur viðurkenndrar fullvalda þjóðar að ákveða sjálf stjórnarfyrikomulag sitt".

Ég skal geta þess, að höfuðrök Bandaríkjanna fyrir þeirri ósk, að við frestuðum lokasporinu þar til eftir árslok 1943 var sú, að Bandaríkin óttuðust, að það yrði notað til árása á Bandaríkin, að þau hefðu knúð okkur til að stíga lokasporið, meðan herliðið var hér á landi, en með þessari skýrslugjöf sönnuðu Íslendingar, að þessar ákvarðanir voru teknar löngu áður en Bandaríkjaher kom hingað.

Mér barst svo svar Bandaríkjanna dagsett 20. ágúst 1942. Þar segir meðal annars:

"Ríkisstjórn Bandaríkjanna viðurkennir, að ógilding samningsins og sambandsins og hinar fyrirhuguðu breytingar á grundvallaratriðum í stjórnarfaxi Íslands, sé mál, sem íslenska þjóðin ætti ein á friðartíma að taka ákvörðun um, eftir óskum sínum og þörfum."

Og þar segir enn fremur:

"Vill Bandaríkjastjórn endurtaka þá bendingu, að rétt sé að fresta að taka ákvörðun um sambands slitin þangað til betur stendur á, ekki aðeins vegna Bandaríkjanna og Íslands sjálfs, heldur og í þágu heimsskipulagsins og skilnings milli þjóða yfirleitt".

Í þessari nótu var enn lögð höfuðáherzla á eins og getur í þessum tilfærðu orðum, að við frestuðum að stíga lokasporið. Alþingi Íslendinga ákvað nær einróma að verða við þeirri beiðni, og tilkynnti Bandaríkjunum það, en þau tilkynntu okkur hins vegar með sérstakri nótu, að frá þeirra sjónarmiði væri alls ekkert því til fyrirstöðu, að Ísland yrði lýðveldi eftir árslok 1943.

Um þetta var samkomulag á þingi. En nú hófst baráttan um, í hvaða formi skyldi afgreiða málið. Ríkisstjórnin leitaðist allt þingið við að ná samkomulagi og gerði allar tilraunir í þá átt, í því skyni að sameina alla flokka um afgreiðslu málsins. Þetta tókst þó ekki, en málinu lyktaði, sem kunnugt var, með því að samþykkt var svohljóðandi stjórnarskrárbreyting:

"Þegar Alþingi samþykkti þá breytingu á stjórnskipunarlögum Íslands, sem greinir í ályktun þess frá 17. maí 1941, hefir sú samþykkt eins þings gildi, sem stjórnskipunarlög, er meiri hluti kosningabærra manna í landinu hefir með leynilegri atkvæðagreiðslu samþykkt hana".

Sjálfstæðisstjórnarskráin

Um sjálfstæðisstjórnarskrána, sem nú hefir verið staðfest undir forystu Sjálfstæðisflokksins, en sem Framsóknarflokkurinn kallar "spor aftur á bak", vil ég að öðru leyti segja þetta:

Í fyrsta lagi er það út af fyrir sig hagur fyrir Íslendinga að hafa getað orðið við óskum og eindregnum tilmælum Bandaríkjanna. En það, sem vannst, er þó fyrst og fremst þetta tvennt:

1. Eftir samþykkt þessarar stjórnarskrárbreytingar getum við nú, hvenær sem er, með samþykkt eins Alþingis og án allra kosninga, stofnsett lýðveldi á Íslandi og kosið forseta. Ef engin samþykkt hefði verið gjörð á sumarþinginu, eins og Framsóknarflokkurinn virðist helst vilja, þá væri ekki hægt að gera þetta, nema með því að tvö þing samþykktu það og kosningar færu fram í milli. Þetta er mjög veigamikill vinningur og getur orðið þýðingarmeiri heldur en menn í dag gera sér ljóst, ef snögglega þætti nauðsynlegt að bregða við í málinu.

2. Hitt tel ég þó enn meira virði, að þegar Íslendingar tilkynna Bandaríkjunum, að þeir hafi í hyggju "að stofnað verði lýðveldi á Íslandi", þá fer stjórn Bandaríkjanna að sönnu fram á að þetta verði ekki gert fyrr en eftir árslok 1943, en hún lýsir jafnframt yfir því, að "hinar fyrirhuguðu breytingar á grundvallaratriðum í stjórnarfarir Íslands sé mál, sem íslenska þjóðin ein setti á friðartímum að taka ákvörðun um eftir óskum sínum og þörfum.

Að vísu höfðu Bandaríkin og Bretland viðurkennt Ísland sem "frjálst og fullvalda ríki" í sambandi við hverndunarsamninginn, sem ég áður hefi getið um. En í sambandslögunum er Ísland líka talið "Frjálst og fullvalda ríki", enda þótt Danir færu með utanríkismál okkar og konungurinn var sameiginlegur. Með þessum nótuskriptum, sem ég gat um og fram fóru undir forystu ríkisstjórnarinnar, hafa nú Bandaríkin einnig viðurkennt, og það er ný viðurkenning, að eins og þar stendur, séu "breytingar á grundvallaratriðum í stjórnarfarir Íslands mál, sem íslenska þjóðin ein á að taka ákvörðun um. Með öðrum orðum, stofnun lýðveldisins, það er að segja slit konungssambands

ins, það er mál sem Íslenska þjóðin á ein að taka ákvörðun um, að dómi Bandaríkjanna. Mikilvægi þessarar yfirlýsingar af hendi stærsta og voldugasta lýðríki heimsins liggur meðal annars í því, að réttur Íslendinga á að slíta konungssambandinu er ekki grundvallaður á neinum sérstökum samningum, heldur helgast hann af eðli málsins og óskum og þörfum Íslendinga. Íslendingar hafa löngu lýst sinni skoðun og vilja. Nú hafa Bandaríkin sagt sitt álit. Samkvæmt því vitum við nú, að ef svo skyldi fara við friðarborðið, að einhver yrði til að véfengja rétt okkar í þessum efnum, hvort heldur er um ógildingu sambandslaganna eða slit á konungssambandinu, þá hafa Bandaríkin, sem sjálfsagt ekki verða minnsti aðilinn við friðarborðið, þegar sagt: Herrar mínir, þetta er mál, sem Íslendingar eiga einar að taka ákvörðun um eftir óskum sínum og þörfum. Ágæti þessa sigurs í sjálfstæðisbaráttunni verður ekki vegið eða metið í dag.

Framtíðin

Þetta er saga málsins, en framtíðin skiptir að sjálfsögðu mestu. Stjórnarskrárnefndin, sem skipuð var á vorþinginu 1942 hefir nú lokið störfum. Hún hefir lagt til einróma, að málinu verði lokið að fullu þannig, að lýðveldið verði stofnað og ríkisforseti kosinn í síðasta lagi 17. júní 1944. Um þetta á öll þjóðin að sameinast. Hún gerir það vonandi öll, áður en lýkur. Að vísu eru einstaka svikamerðir að verki. Sumir þeirra látast vera rammir í sjálfstæðismálinu, heimta alveg tafarlaust afgreiðslu málsins, en nota þó hvert tækifæri til þess að reyna að spana til úlfúðar og deilu um það. Aðrir eru með bollaleggingar um að það sé ódrengilegt gegn Dönum að ljúka málinu fyrr en eftir að samtöl og samningaumleitanið milli Íslendinga og Dana hafi farið fram að ófriðarlokum. Ég veit nú ekki, hvort

fer svo mikið fyrir drengskapnum hjá sumum þeirra, sem mest fjasa um þetta, og það er kannski ekki heldur miklu fyrir að fara yfirleitt í stjórnmalabaráttu Íslendinga, þar sem drengskapurinn er. En auk þess er það ekki annað en barnaskapur að vera að tala um einhvern ódrengskap í sambandi við tafarlausa afgreiðslu málsins. - Við höfum fyrir löngu, þegar árið 1928 tilkynnt Dönum, að við ætluðum að ljúka þessu máli þegar í stað, er sambandslagasamningurinn heimilaði, og ef ekki hefði komið til styrjaldar, þá hefðum við stofnað okkar lýðveldi 1944. Ég get nú ekki séð, að hægt hefði verið að gagnrýna Íslendinga, þó þeir hefðu stofnað lýðveldi þegar í stað árið 1940, eftir að Danmörk var hernúmin. En þyki mönnum þó, sem um það megi deila, þá er hitt að minnsta kosti alveg augljóst mál, að stofnun lýðveldis eftir árslok 1943 getur á engan hátttalizt brigðmæli við Dani, eða valdið þeim nokkrum vonsvikum. Menn eru að tala um að við settum að ræða við Dani, áður en við stofnuðum lýðveldið. Um hvað er að ræða? Okkar ákvörðun er föst og óumbreytanleg. Danir gætu því aldrei haft þar um neitt að segja, annað heldur en þá að leggja á það sitt samþykki. Efnislega kemur það því í nákvæmlega sama stað niður, hvort við tölum við Dani eða ekki. Ef Danir hins vegar ætluðu að freista þess að bregða fyrir okkur fæti í því skyni að reyna að raska niðurstöðu málsins, þá er það ekki skylda neins Íslendinga, að bíða eftir þeim aðgerðum, sem mér raunar heldur ekki dettur í hug að kæmu til greina.

Af þessu er bert, að hrein fásinna er að halda, að svo mikið sem grunur geti leikið á því, að ódrengilegt sé gegn Dönum að ljúka málinu tafarlaust eða að láta sér detta í hug, að þeirra vegna sé yfirleitt nokkur ástæða til að seinka ferðum okkar.

Flestir viðurkenna þetta líka, að minnsta kosti að athuguðu máli. En þrátt fyrir það heyrst ein og ein rödd, einnig meðal þeirra, sem tala um málið af þeirri alvörugefnu einlægni, sem því hæfir, sem segir að ekkert liggi á.

Það er ekki hægt að færa fram á opinberum vettvangi öll þau rök, er sanna villu þessarar staðhæfingar. En þó þykir rétt að drepa á einstakar veigamiklar staðreyndir.

Lífsnauðsyn

Nú orðið vita allir, að það er þjóðinni lífsnauðsyn að fara sjálf og ein með sín utanríkismál. Enginn danskur maður getur þar gert Íslandi sama gagn eins og Íslendingurinn sjálfur. Þetta stafar ekki eingöngu af því, að erlendir menn öðlast yfirleitt ekki sömu þekkingu og skilning á högum, háttum og þörfum þjóðarinnar eins og landsins eigin synir, heldur einnig af því, að enginn danskur maður hefir sömu aðstöðu gagnvart erlendum utanríkisráðuneytum, til að fá uppfylltar óskir Íslendinga, eins og Íslendingurinn, sem þangað kemur, til þess að flytja mál sinnar þjóðar.

Allt þetta vita Íslendingar nú orðið. En hvers vegna? Það er vegna þess að nú eru þeir búnir að heyra um það dóm reynslunnar, - sjá og heyra nægjanlega mörg dæmi deginum ljósari því til-sönnunar.

Allt öðru máli gegnir um konungssambandið. Fyrir kostum þess og göllum hafa miklu færri gert sér grein. Það mál er viðkvæmt og verður því lítið rætt, en þó vil ég leiða athygli að því, sem ég engan hefi heyrt synja fyrir, að auk þess sjálfsagða metnaðar Íslendinga, að vilja að

heimurinn viti, að þeir eru í einu og öllu sjálfstæð þjóð, þá er það mjög oft beint og stórvægilegt hagsmunamál, að ekki sé ruglað saman réitunum svo að okkar hagur sé talinn Dana hagur, og Dana þarfir okkar þarfir. Um þetta þekkjum við nóg dæmi, sem lengi höfum fengið við utanríkisverzlun og sjálfsagt kunna aðrir að segja svipaða sögu af sínum verkviðum.

Þetta er staðreynd. Önnur staðreynd er sú, að meðan við höfum sama konung og Danir, verðum við í augum allflestra í umheiminum danskir. Einnig um það kunna margir að segja sögur af eigin reynd.

Það er þess vegna ekki aðeins metnaðarmál, heldur og mjög stórvægilegt fjárhagslegt hagsmunamál að öruggur endur verði á þetta mál bundinn. Og það er engum vafa undirorpið, að við tryggjum það langsamlega bezt með því að vera búnir að ganga frá okkar málum að fullu og öllu áður en kemur að friðarborðinu. Ég efast ekki um, að þegar að því kemur, þá muni Danir hugsa eins, þó að þeir séu orðnir frjálsir og þeir gera nú, meðan þeir eru undir járnhælnum og geti þess vegna, þá eins og nú, unnt okkur alls hins bezta. En ég veit ekkert fremur heldur en aðrir um þetta og heldur ekki um það, hvort ekki fleiri en Danir vilja þá hafa tillögurétt í málinu, að minnsta kosti um konungssambandið. Við eigum þess vegna að ljúka málinu tafarlaust. Margir munu óska eftir að það verði afgreitt á þinginu í haust. Alþjóðaratkvæðagreiðsla fari svo fram næsta vor og forsetakjörið 17. júní 1944. Ég fyrir mitt leyti gæti vel sett mig við, úr því sem komið er, að borið væri fram slíkt frumvarp á haustþinginu, en að frestað yrði að afgreiða málið, þar til eftir nýárið, þó að því

tilskyldu að allir flokkar gefa alveg skýlausa yfirlýsingu um, að þeir séu þá þegar að efni og formi í einu og öllu orðnir ásáttir um málið, en hafi eingöngu frestað því til þess að jafnvel einnig síðasta formlega afgreiðsla Alþingis á því fari ekki fram fyrir en eftir árslok 1943. Ættu þá jafnframt allir flokkar þingsins að skuldbinda sig til þess að afgreiða málið tafarlaust, sem fyrsta mál Alþingis, strax og það kemur saman í febrúarmánuði, eða hvenær, sem það yrði fyrri hluta ársins 1944.

Öll rök hníga að því að Íslendingar eigi tafarlaust að sameinast um að ljúka sjálfstæðismálinu, stíga lokasporið á þá lund, er ég hefi hér greint. Við eigum meðal annars að ljúka málinu vegna þess, að þegar lokasporið er stigið í sjálfstæðisbaráttunni og markinu náð, þá mun það sannast sem fyrr í sjálfstæðisbaráttu þjóðarinnar, að hér unninn sigur er nýr aflgjafi, ný lind framtaks og velmegunar og menningar. Og Íslendingar. Nú kannski fremur en nokkru sinni áður þurfum við á öllu okkar að halda.